

## ПРАВОВІ ОСНОВИ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ КИЇВСЬКОЇ СУДОВОЇ ПАЛАТИ (СЕРЕДИНА XIX – ПОЧАТОК XX ст.)

**Яцишин М. М.,**

*доктор юридичних наук, професор,  
професор, завідувач кафедри теорії та історії держави і права  
та порівняльного права Волинського національного  
університету імені Лесі Українки*

*Луцьк, вул. Винниченка, 30 (корпус В), Україна, 43025*

*e-mail: 9999mm@ukr.net*

*ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4502-9563>*

## LEGAL BASIS OF THE ORGANIZATION AND FUNCTIONING OF THE KYIV JUDICIAL CHAMBER (MIDDLE XIX – EARLY XX CENTURIES)

**Yatsyshyn M. M.,**

*Doctor of Law, Full Professor, Head of Theory and History of State and Law and Comparative Law Department  
Lesya Ukrainka Volyn National University*

*30, Vinnichenko Str., 43025, Lutsk, Ukraine*

*e-mail: 9999mm@ukr.net*

*ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4502-9563>*

**Анотація.** У статті розглянуто ключову роль Київської судової палати, яка була наділена не лише судовими функціями, але й широким колом організаційних та координаційних повноважень. Керівна роль судової палати проявлялась, перш за все, у кримінальних провадженнях, які вона здійснювала в ході своєї діяльності як суд першої інстанції у законодавчо визначених категоріях справ, та як апеляційна інстанція для підзвітних їй окружних судів. Як суд першої інстанції Київська судова палата розглядала справи політичного характеру, державні злочини, справи про службові злочини та справи щодо порушення законів про друк тощо. Узагальнено причини та передумови проведення судової реформи: відсутність міцної законодавчої бази судочинства та судоустрою; велика кількість судових установ, а тому і запутаність процесуальних процедур, проблеми з підсудністю справ, хабарництво, безграмотність служителів феміди, їхня юридична неосвіченість, теорія формальних доказів, панування інквізиційного процесу в ході розгляду справ, невідповідність тогочасної судової системи Російської імперії системам судоустрою передових європейських країн; відсутність розмежування адміністративної та судової влади; хаос законодавства, безправність обвинувачених; кадровий «голод», неперестигність роботи в судах, недовіра до судової влади тощо. Зазначено, що судові палати забезпечували якість розгляду кримінальних і цивільних справ, по-перше, вони не допускали до розгляду справи, завідомо позбавлені перспективи в суді, по-друге, мали широкі повноваження щодо перегляду вже винесених судових рішень. Також судові палати успішно функціонували в якості суду першої інстанції щодо відмови від зобов'язань загального порядку кримінального та цивільного судочинства. Окрім того, судовим палатам були передані повноваження щодо касаційних проваджень на околицях імперії, що істотно спростило діяльність Сенату. Також судові палати були наділені широкими правами контролю за діяльністю окружних судів, мирових судів, адвокатури, нотаріату, судових слідчих. Зроблено висновок про те, що складний процес формування округів судових палат (з численними реорганізаціями, зі створенням нових, а іноді зі скасуванням діючих судів, з перерозподілом територій в межах округу) свідчить про домінування раціонального підходу, що говорить про те, що при здійсненні судової політики враховувалися, в першу чергу, потреби населення та економіки. Підсумовано, що утворення судових палат на території Російської імперії укріпило авторитет судової влади. Зокрема, що Київська судова палата, попри нелегкі умови її функціонування у Південно-Західному краї Російської імперії, через багатотічність населення, політичні, соціально-економічні та культурні розбіжності, діяла ефективно та результативно, виконуючи покладені на неї функції судового, організаційного та координаційного характеру.

**Ключові слова:** Київська судова палата, судові палати, судова влада, судова реформа 1864 р., Правобережна Україна.

**Формул:** 0, рис.: 0, табл.: 0, бібл.: 7

**Abstract.** The article examines the key role of the Kyiv Judicial Chamber, which was endowed not only with judicial functions, but also with a wide range of organizational and coordination powers. The leading role of the judicial chamber was manifested, first of all, in criminal proceedings, which it carried out in the course of its activities as a court of first instance in legislatively defined categories of cases, and as an appellate instance for district courts subordinate to it. As a court of first instance, the Kyiv Judicial Chamber considered cases of a political nature, state crimes, cases of official misconduct and cases of violation of printing laws, etc. The reasons and prerequisites for the implementation of judicial reform are summarized: the absence of a solid legislative basis for judicial proceedings and the judicial system; a large number of judicial institutions, and therefore the complexity of procedural procedures, problems with the jurisdiction of cases, bribery, illiteracy of the servants of the Themis, their legal ignorance, the theory of formal evidence, the dominance of the inquisitorial process during the consideration of cases, the inconsistency of the then judicial system of the Russian Empire with the judicial systems of advanced European countries; lack of distinction between administrative and judicial power; chaos of legislation, the lack of rights of the accused; personnel «hunger», the lack of prestige of work in the courts, distrust of the judiciary, etc. It is noted that the judicial chambers ensured the quality of consideration of criminal and civil cases, firstly, they did not allow the consideration of cases knowingly deprived of prospects in court, secondly, they had broad powers to review already issued court decisions. Also, the judicial chambers successfully functioned as a court of first instance regarding the waiver of obligations of the general order of criminal and civil proceedings. In addition, the judicial chambers were given the authority to conduct cassation proceedings on the outskirts of the empire, which significantly simplified the activities of the Senate. The judicial chambers were also granted broad rights to control the activities of district courts, justices of the peace, the bar, notaries, and judicial investigators. It is concluded that the complex process of forming judicial chamber districts (with numerous reorganizations, the creation of new, and sometimes the abolition of existing courts, and the redistribution of territories within the district) indicates the dominance of a rational approach, which suggests that when implementing judicial policy, the needs of the population and the economy were taken into account, first of all. It is concluded that the formation of judicial chambers on the territory of the Russian Empire strengthened the authority of the judiciary. In particular, the Kyiv Judicial Chamber, despite the difficult conditions of its functioning in the Southwestern region of the Russian Empire, due to the multi-ethnicity of the population, political, socio-economic and cultural differences, acted effectively and efficiently, performing the judicial, organizational and coordination functions assigned to it.

**Key words:** Kyiv court chamber, court chambers, judicial power, judicial reform of 1864, Right-Bank Ukraine.

**Formulas:** 0, fig.: 0, tabl.: 0, bibl.: 7.

**Постановка проблеми.** Судова система, що її Україна отримала в спадок з набуттям незалежності, ментально формувалась за імперських та радянських часів, чим, власне, і зумовлено необхідність звернення до досвіду функціонування судової системи в історико-правовому аспекті, який хоча і вважається корисним, проте потребує глибокого критичного та всебічного аналізу з метою виявлення як позитивних аспектів, так і негативних наслідків, прорахунків та помилок, які необхідно враховувати в сучасних умовах [1].

Беззаперечним є той факт, що наявна судова система відображає ступінь цивілізованості тієї чи іншої держави, адже доступ населення до правосуддя та можливість захищати свої права в суді становлять собою невід'ємну гарантію

демократії та умову для побудови правової держави.

Судова реформа 1864 р. докорінно змінила традиційний судовий устрій, який ґрунтувався на верховенстві виконавчої влади. Реформа здійснювалася на принципах модерної правової думки: незалежність суду, рівність всіх громадян перед законом, змагальність та публічність судового процесу.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Вивчення судових інститутів Російської імперії лежить у площині історичних та правознавчих досліджень, проте питання реалізації судової реформи на теренах Правобережної України є малодослідженим. Значний внесок у вивчення судової реформи зробили К. К. Арсен'єв, І. В. Блінов, І. Й. Бойко, М. Ю. Бурдін, Є.

В. Васьковський, Б. В. Віленський, Т. У. Воробейкова і А. Б. Дубровіна, О. А. Гавриленко, М. М. Гернет, І. В. Гессен, О. О. Головачов, Г. А. Джаншиєв, А. І. Карабегов, О. Ф. Кістяківський, М. М. Колмаков, А. Ф. Коні, М. М. Коркунов, М. Г. Коротких, К. П. Краковський, Т. Л. Курас, В. О. Максимов, О. О. Самойленко, О. Д. Святоцький, О. В. Середа, М. С. Таганцев, Д. Г. Тальберг, А. Т. Тімановський, І. Б. Усенко, Б. І. Утін, М. А. Філіппов, І. Я. Фойницький, Н. В. Черкасова, М. П. Чубинський, В. С. Шандра, Т. О. Шаравара, В. А. Шувалова, П. Ф. Щербина, О. Н. Ярмиш та інші. Зокрема, варто відзначити сучасне ґрунтовне монографічне дослідження Ю. Левчук та М. Яцишина, де комплексно проаналізовано питання створення та функціонування Київської судової палати як елементу державного механізму Російської імперії з 1880 по 1917 рр. [2].

**Мета дослідження.** Метою цієї статті є вивчення правових особливостей організації та функціонування Київської судової палати як елементу правосуддя державного механізму в українських землях після проголошення судової реформи 1864 р. та вагомій складової комплексу трансформаційних процесів у Російській імперії середини XIX століття.

**Результати дослідження.** Шлях до проведення судової реформи 1864 року в Російській імперії та до створення Київської судової палати зокрема, бере свій початок з кінця XVIII століття. А. Б. Дубровіна вважала, що судова система на Україні в першій половині XIX століття була частиною механізму управління, нерозривно пов'язаною з адміністративними та поліцейськими органами, діяла як система судових органів дворянсько-поміщицької держави. Суди служили справі зміцнення та захисту економічного та політичного панування дворянства. Ці функції забезпечувались інквізиційним характером процесу, системою формалізму доказів, феодальним законодавством, яке застосовувалось судами [2].

Якщо за часів правління Миколи

I питання проведення судової реформи фактично гальмувалось, то ситуація змінилась з приходом до влади Олександра II у 1855 р. Усвідомлена верхівкою правління криза політичної, економічної, соціальної, культурної, правової сфери суспільного життя означала неминуче проведення буржуазних реформ. Зокрема, криза судової системи імперії проявлялась у ряді наступних обставин. «Корупція, хабарництво, беззаконня, некваліфікованість суддів різних рівнів характеризували судову систему першої половини XIX століття, яка в цілому була нездатна вирішувати проблеми правосуддя» [3]. Олександр II, ліберал за своїми поглядами, став прихильником проведення низки реформ, в тому числі і судової.

Серед причин та передумов проведення судової реформи варто виділити наступні обставини. Перш за все, це відсутність міцної законодавчої бази судочинства та судоустрою, оскільки використання законів Катерини II та Петра I, систематизованого законодавства М. М. Сперанського зумовлювало плутанину та не відповідало потребам суспільства на даному етапі розвитку. Далі, це надзвичайно велика кількість судових установ, а тому і заплутаність процесуальних процедур, і проблеми з підсудністю справ. Це зумовлювало тяганину та значну тривалість розгляду судових справ. Міністр юстиції В. Панін у своєму щорічному звіті за 1842 рік констатував, що розгляд окремих справ тривав десятками років і навіть досягав 28 років з їх початку [2]. Наступною причиною проведення судової реформи було хабарництво. Варто констатувати, що воно було характерним для всього державного апарату імперії, адже більшість чиновників розглядали свою посаду як спосіб наживи. До хабарництва можна додати й безграмотність служителів феміди, їх юридичну неосвіченість. Серед причин також виділяють й теорію формальних доказів, чим керувались судді при вирішенні справ. Тобто, суд спирався на матеріали справи, підготовлені слідством, не розглядав докази самостійно, не оцінював їх, не допитував

обвинувачених, свідків по справі тощо. Також панування інквізиційного процесу в ході розгляду справ судом вважають однією з причин судової реформи.

На наш погляд, до причин та передумов також доцільно віднести невідповідність тогочасної судової системи Російської імперії системам судоустрою передових європейських країн; відсутність розмежування адміністративної та судової влади; хаос законодавства, безправність обвинувачених; кадровий «голод», непрестижність роботи в судах, неосвіченість суддів, недовіра до судової влади. Також серед причин проведення судової реформи необхідно назвати селянську реформу 1861 р. та скасування кріпосного права.

У 1861 році Олександр II створює спеціальну комісію для узагальнення основних начал судових перетворень з блудовських проєктів, що були створені протягом останніх років. До комісії увійшли С. І. Зарудний (очолював цивільний відділ), К. П. Победоносцев, М. І. Стояновський, О. М. Плавський (очолював відділ судоустрою), М. А. Буцковський (очолював кримінальний відділ), Д. О. Ровинський. Комісія розробила проєкт перетворення системи судочинства та судоустрою. У вересні 1862 року Олександр II затвердив Основні положення перетворення судової частини в Росії, розроблені комісією. Цей документ складався з трьох частин, присвячених судоустрою, цивільному та кримінальному судочинству. Встановлювалось відокремлення суду від адміністрації, всестановий виборний мировий суд, вводились інститут присяжних засідателів, інститут адвокатури, інститут мирового суду, реорганізовувався інститут прокуратури; закріплювались принципи змагальності, гласності, диспозитивності, принцип здійснення правосуддя тільки судом, скасовувалась система формальних доказів [4].

У тому ж 1862 році царем була затверджена записка державного секретаря В. Буткова щодо подальшого ходу судових перетворень. Комісія була доповнена іншими фахівцями, зокрема

і університетськими професорами, поліцейськими, представниками громадськості. Очолив комісію С. І. Зарудний. За два роки комісія підготувала проєкти Судових статутів, які були затверджені Олександром II 20 листопада 1864 року.

Судові статuti 1864 року, на наш погляд, можна вважати основною правовою підставою проведення судової реформи в Російській імперії. Судові статuti складались з чотирьох основних документів: Статут про покарання, що накладаються мировими суддями, Статут цивільного судочинства, Статут кримінального судочинства та Заснування судових установ.

За судовою реформою створювалась наступна система судоустрою: місцеві суди (одноосібний мировий суддя, повітовий з'їзд мирових суддів і Сенат) та загальні суди – окружні суди, судові палати і Сенат. Таким чином, нова система судоустрою в Російській імперії базувалась на демократичних принципах судочинства: виборність мирових суддів і присяжних засідателів, незалежність і незмінність суддів, рівність усіх перед законом, гласність, інстанційність, диспозитивність. Також запроваджувалась адвокатура, реорганізовувалась прокуратура, слідство, нотаріат. Зберігалось і станове судочинство – судова влада духовних, військових, комерційних, селянських судів [5].

В українських губерніях першим судовим округом, що запрацював у 1867 р., став Харківський на чолі з Харківською судовою палатою, діяльність якої поширювалася на Харківську, Курську, Орловську і Воронезьку губернії, частину Катеринославської та Тамбовської губерній. У 1869 р. до нього приєднано Полтавську, в 1874 р. – Чернігівську губернії. У віданні Харківської судової палати перебувало вісім окружних судів, три з яких територіально розташовувались у Харківській губернії – Харківський, Сумський та Ізюмський суди. Харків, як судовий центр, територіально охоплював 434 тис. квадратних кілометрів та нараховував

приблизно 17 млн. населення. У в 1868 р. засновано Одеський судовий округ на чолі з Одеською судовою палатою, до якої віднесено Херсонську, Катеринославську, Таврійську, Подільську губернії та Бессарабську область [2].

Варто зазначити, що судова реформа 1864 року в Російській імперії характеризується поетапністю свого впровадження. Зокрема, якщо вести мову про Південно-Західний край імперії, то загальні судові місця були запроваджені тут лише у 1880 році, що збіглось в часі з контрреформаційними подіями в імперії. Реформа була впроваджена на Правобережній Україні лише у 1880 році через низку об'єктивних причин, головна з яких полягала у протистоянні російської влади та польської шляхти. Російське самодержавство не бажало допускати польське населення до участі в судочинстві ні за яких обставин, оскільки останнє було освіченим та правосвідомим, володіло землею, значними маєтностями, а тому становило загрозу в контексті лояльності до системи самодержавства [6].

Лише у 1877 р. було видано указ про запровадження у 9-ти західних губерніях (в тому числі і на Правобережжі: в Київській, Волинській та Подільській) Судових статутів у повному обсязі. Цей нормативно-правовий акт передбачав утворення Київської судової палати та підзвітних їй окружних судів, причому без визначених строків. Уже указ від 1879 року конкретно передбачав утворення палати та судів на 1880 рік.

29 червня 1880 року була урочисто відкрита Київська судова палата у складі кримінального і двох цивільних департаментів, згодом були відкриті ще два цивільних департаменти. Діяла палата на підставі положення Заснування судових установ від 20 листопада 1864 року. До округу Київської судової палати входили Київська, Волинська, Чернігівська та Могильовська губернії. Таким чином, юрисдикція Київської судової палати охоплювала окружні суди вищезгаданих губерній, а саме Київський, Житомирський, Луцький, Могильовський, Ніжинський, Стародубський, Уманський,

Черкаський та Чернігівський суди [7].

Територія Київського судового округу, очолюваного з 1880 р. Київською судовою палатою, охоплювала Київську, Волинську, Чернігівську та Могильовську губернії. Київська губернія, за переписом від 1897 року, мала населення 3 559 229 осіб та охоплювала територію в 44 777, 9 кв. км.; Волинська губернія, за даними перепису 1897 року, відповідно – 2 989 482 осіб та територією в 71 736 кв. км.; Чернігівська губернія, за переписом 1897 року – 2 297 854 осіб та 53 918, 2 кв. км. станом на 1905 рік; Могильовська губернія, за даними перепису 1897 року – 1 686 764 осіб та займала площу 42 134, 6 кв. км. Таким чином, територія Київського судового округу, за даними 1897 року, становила 212 566, 7 кв. км. та населенням в кількості 10 533 329 осіб [2].

Таким чином, хоча із тривалим запізненням та власною специфікою, судова реформа була проведена на території Південно-Західного регіону імперії, зокрема в окрузі Київської судової палати 29 червня 1880 р. шляхом створення Київської судової палати та підзвітних їй окружних судів.

Судові палати, виступаючи органом апеляційного оскарження рішень окружних судів, а також судом першої інстанції у законодавчо визначеній категорії справ, були також осередком слідства, прокуратури, адвокатури та нотаріату. Судові палати були наділені широкою родовою та територіальною підсудністю, широкими правами контролю за діяльністю окружних судів, мирових судів, адвокатури, нотаріату, судових слідчих

Судову палату очолював голова судової палати. У 1881 р. головою Київської судової палати був призначений Іван Миколайович Орлов, який мав звання сенатора. Судова палата поділялась на 1 кримінальний та 2 цивільні департаменти, які, в свою чергу, очолювали голови департаментів судової палати. З 1914 року у Київській судовій палаті почало функціонувати ще 2 цивільних департаменти. До департаментів судової палати входила визначена штатним розписом кількість членів судової палати. Станом на 1884 рік у Київській судовій палаті працювало 15

суддів. З часом їх кількість збільшувалась в силу збільшення кількості справ, що були підсудними палаті, і станом на 1914 рік у палаті працював уже 31 суддя [7].

Київська судова палата була наділена не лише судовими функціями, але й широким колом організаційних та координаційних повноважень. В контексті реалізації судових функцій, палата виступала в якості суду апеляційної інстанції для вирішення справ підзвітних їй окружних судів: Київського, Житомирського, Луцького, Могильовського, Ніжинського, Стародубського, Уманського, Черкаського та Чернігівського. Це підтверджується численними архівними справами як цивільної, так і кримінальної юрисдикції, що розглянула Київська судова палата в ході реалізації судової функції [2].

**Висновки.** Судові палати, виступаючи органом апеляційного оскарження рішень окружних судів, а також судом першої інстанції у законодавчо визначеній категорії справ, були водночас осередком слідства, прокуратури, адвокатури та нотаріату. Київська судова палата, попри нелегкі умови її функціонування

у Південно-Західному краї Російської імперії, через багатоетнічність населення, політичні, соціально-економічні та культурні розбіжності, діяла ефективно та результативно, виконуючи покладені на неї функції судового, організаційного та координаційного характеру, до яких можемо віднести: перевірку судових рішень та вироків окружних судів в апеляційному порядку; розгляд в якості суду першої інстанції кримінальних справ про злочини, віднесені до її відання Статутом кримінального судочинства; розгляд щорічних звітів голів окружних судів про їхню діяльність та підготовка звітів для подачі вищестоячим органам; вирішення спорів про підсудність між окружними судами їхніх округів, згідно зі ст. 231–235 Статуту кримінального судочинства. Координаційні функції палати, на нашу думку, полягали у тому, що Київська судова палата була осередком нотаріату, адвокатури, прокуратури та інституту слідства в своєму окрузі. Виходячи з цього, палата координувала діяльність вищеназваних інституцій в ході реалізації ними власних функцій.

#### *Література:*

1. Яцишин М. М. Судова влада в державному механізмі Російської імперії (середина 19 – початок 20 ст.). Збірник матеріалів круглого столу «Перспективи законодавчого закріплення та реалізації четвертого покоління прав людини в національному та зарубіжному законодавстві» (м. Луцьк, 13 травня 2021 р.). Луцьк : ФОП Гадяк Ж.В., «Волиньполіграф», 2021. С. 5-9.
2. Левчук Ю. М., Яцишин М. М. Київська судова палата в державному механізмі Російської імперії (1880–1917): історико-правове дослідження: монографія. Луцьк : Вежа-Друк, 2021. 172 с.
3. Лісова К.С. Судоустрій та судочинство на території України (X–XIX ст.): історико-правовий аналіз. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. Серія економічна. Серія юридична. Випуск 30. 2021.
4. Француз А. Й., Гаряга О. О. Система правосуддя в українських землях після судової реформи 1864 р. *Юридична наука*. № 12(114). 2020. С. 13-19.
5. Яцишин М. М. Прокуратура в державному механізмі Російської імперії (середина XIX – початок XX ст.). *Історико-правовий часопис*. Волинський нац. ун-т ім. Лесі Українки. Видавничий дім «Гельветика», 2021. №1(16). С.35-43.
6. Левчук Ю. М. Правові підстави формування Київської судової палати. *Історико-правовий часопис*. Луцьк : Східноєвропейський нац. ун-т імені Лесі Українки, 2015. № 2 (6). С. 204–207.
7. Левчук Ю. М. Київська судова палата: місце в судовій системі Російської імперії. *Юридична Україна*. Випуск 10-12 (154-156). К. : «Юрінком Інтер», 2015. С. 35-40.

#### *References:*

1. Yatsyshyn M. M. Judicial power in the state mechanism of the Russian Empire (mid.19th – early 20th centuries). Collection of materials of the round table «Prospects for legislative consolidation and implementation of the fourth generation of human rights in national and foreign legislation» (Lutsk, May 13, 2021). Lutsk: FOP Hadyak Zh.V., «Volynpoligraf», 2021. P. 5-9.
2. Levchuk Yu. M., Yatsyshyn M. M. Kyiv Judicial Chamber in the State Mechanism of the Russian Empire (1880–1917): Historical and Legal Research: Monograph. Lutsk: Vezha-Druk, 2021. 172 p.

3.Lisova K.S. Judiciary and judicial proceedings in Ukraine (10th–19th centuries): historical and legal analysis. Scientific notes of the Lviv University of Business and Law. Economic series. Legal series. Issue 30. 2021.

4.Frantsuz A. J., Gariaga O. O. The justice system in Ukrainian lands after the judicial reform of 1864. Legal Science. №. 12(114). 2020. P. 13-19.

5.Yatsyshyn M. M. The Prosecutor's Office in the State Mechanism of the Russian Empire (mid.19th - early 20th centuries). Historical and Legal Journal. Lesya Ukrainka Volyn National University. Helvetica Publishing House, 2021. №. 1(16). P. 35-43.

6.Levchuk Yu. M. Legal grounds for the formation of the Kyiv Judicial Chamber. Historical and Legal Journal. Lutsk: Lesya Ukrainka Eastern European National University, 2015. №2 (6). P. 204–207.

7.Levchuk Yu. M. Kyiv Court Chamber: Place in the Judicial System of the Russian Empire. Legal Ukraine. Issue 10-12 (154-156). Kyiv: Yurinkom Inter, 2015. P. 35-40.

***Стаття надійшла до друку 20 жовтня 2025 року***